TÜRKMEN EDEBÎ GELENEĞİNDE YUNUS EMRE, KARACAOĞLAN, MAHTUMKULU ÇİZGİSİ

Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Line In Turkmenian Literary Tradition

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN*

ÖZ

Yunus Emre ve Karacaoğlan, Anadolu sahası şairi olmaları yanında; Türkmenistan'da da tanınan ve sevilen şahsiyetlerdir. Bu iki Anadolu şairi Türkmen şairlerini etkilemişlerdir. Etkilenen isimlerden biri de, Türkmenlerin en büyük şairi olarak kabul edilen Mahtumkulu'dur. Söz konusu etki, ortak temaları işlemeleri yanında "ortak ifade kalıpları"nın kullanımını da kapsamaktadır. Yunus Emre, bazı sosyal konulara temas etmekle birlikte daha çok dinî ve tasavvufî konuları işlemiştir. Karacaoğlan ise, zaman zaman dinî ve tasavvufî konulara yer vermekle birlikte daha çok beşerî aşka ve dünyevî konulara ağırlık vermiştir. Bu iki kaynağın, Mahtumkulu'da birleştiği görülmektedir. Şiirleri incelendiği zaman, Mahtumkulu'da hem Yunus'tan hem de Karacaoğlan'dan derin izler dikkati çeker. Bu örtüşmeler noktalar, ortak dünya görüşünün, ortak zevkin ve ortak edebî geleneğin ürünü olarak görülmelidir.

Anahtar Sözcükler

Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu, ortak tema, ifade kalıbı.

ABSTRACT

Yunus Emre and Karacaoğlan, two poets from Anatolian region, are known and popular also in Turkmenistan. These two Anatolian poets have affected Turkmenian poets. Among impressed poets is also Mahtumkulu, which is accepted and known as the greatest Turkmenian poet. The above mentioned affect consists not only of working on the same themes, but also of using the same formel expressions. Yunus Emre has touched on some social themes, but he has worked mostly on religious and mystical topics. Karacaoğlan has given some place to religious and mystical topics, but he has concentrated on human love and profane themes time to time. These two sources are united in Mahtumkulu's work. Analysing his poems, we could find deep impress of Yunus Emre, as well as of Karacaoğlan. These mutual points should be seen as product of mutual world-view, mutual taste and mutual literary tradition.

Key Words

Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu, mutual theme, formel expression.

Bilindiği gibi Türkler, belli bir tarihe kadar aynı coğrafyada, bir arada yaşamışlardır. Bir arada yaşamanın tabiî bir sonucu olarak, tek bir yazı diline ve tek bir edebiyata sahip olmuşlardır. Çeşitli sebeplerle farklı bölgelere göç etmek ve yerleşmek zorunda kalınca, hayatlarını da farklı devletler veya topluluklar halinde devam ettirmişlerdir. Buna bağlı olarak da yazı dilleri ve edebiyatları farklılaşmaya başlamıştır. Bugün bu farklı yazı dillerini ve edebiyatlarını, kabaca Kuzey sahası, Doğu sahası ve Batı sahası olmak üzere üç ana başlık altında toplamaktayız. Söz konusu sahalar arasındaki edebî ve kültürel münasebetlerin hiçbir zaman kesilmediği vurgulanması gereken önemli bir husustur.

Türkmence ve Türkmen edebiyatı, Azerî ve Anadolu sahası ile birlikte "Oğuz" grubu içinde yer almaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Anadolu sahaları arasındaki edebî ve kültürel münâsebetler, XIV. yüzyıldan beri canlı bir şekilde devam etmiştir. Nesimî ve Fuzulî, Azerbaycan ile Anadolu'nun; Yunus Emre ve Karacaoğlan da Anadolu ile Türkmenistan'ın ortak şahsiyeti

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, fikret.turkmen@ege.edu.tr

olmaları edebî ve kültürel münâsebetlerin canlı bir delilidir. Ayrıca, Fuzulî ve Nesimî'nin Türkmenistan'da da tanınıp sevildiğini, dolayısıyla üç sahanın ortak şahsiyetleri kimliğine sahip bulunduğunu da söyleyebiliriz.[1]

Bu şairler şiirlerinde başta dinî ve tasavvufî unsurlar (konular) olmak üzere, pek çok ortak temayı işlemişlerdir. Bu ortak temalar; ortak dünya görüşünü ve ortak değerleri de ifade ederler. Mesela; Yunus Emre -veya Âşık Yunus-, Hz. Muhammed'e beslediği sevgiyi

Canum kurban olsun senün yoluna
Adı güzel kendü güzel Muhammed
Gel şefaat eyle kemter kuluna
Adı güzel kendü güzel Muhammed
(…)
Sen hak peygambersin şeksüz gümansuz
Sana uymayanlar gider imansuz
Âşık Yûnus n'eyler dünyayı sensüz
Adı güzel kendü güzel Muhammed (Timurtaş 1989: 238)

şeklinde ifade ederken; Mahtumkulu

Yâ habîb, Hak resûlüsün,
Çın cândan sevmişim seni.
Dervişler Kadir gecesin,
Seven dek sevmişim seni.
(…)
Mahtumkulu, dünya fânî,
Ötüptür Rüstemler, kanı?
Ay, gün ü zemin, âsmânı,
Seven dek sevmişim seni. (Biray 1992: 478-479)

şeklinde ifâde etmektedir. Temanın ortak olması yanında, "*Hak resûlü*" ve "*hak peygamber*", "*cânım kurban olsun*" ve "*candan sevmişim seni*" gibi ortak ifade kalıplarının varlığı dikkati çekmektedir.

Ortak ifade kalıplarının çok güzel ve canlı başka bir örneği de "Yunus Emre, Karacaoğlan ve Mahtumkulu'nda ortak olan "*… diye diye*" ve "*… diye*" redifleridir. Yunus Emre'nin şiiri gazel tarzındadır. Ancak musammat olması sebebiyle dörtlük haline getirilebilir:

Düşd'önüme hubbü'l-vatan, gidem hey dost diyü diyü
Anda varan kalur heman, kalam hey dost diyü diyü
(…)
Yûnus Emre var yolına, münkirler girmez yolına
Bahrî olup dost göline, talam hey dost diyü diyü (Timurtaş 1989: 159)

Türkmenistan ile Anadolu sahasının ortak şahsiyetlerinden biri de, Karacaoğlan'dır. Karacaoğlan, XVII. yüzyıl Anadolu halk şairidir ve âşık tarzı halk şiirimizin (saz şiiri) zirvelerinden biridir. Karacaoğlan, mutasavvıf değildir, şiirlerinin mihverini de dinî ve tasavvufî konular oluşturmaz. Bununla birlikte, Allah inancı ve sevgisi, Hz. Muhammed ve Hz. Ali muhabbeti, başta namaz olmak üzere ibadetler ve çeşitli dualar vb. gibi dinî temalara sık sık yer verir. Rahat ve oldukça başarılı bir söyleyişe sahiptir. Bilhassa bu son özelliğiyle Türkmenistanlı şairleri ve Mahtumkulu'nu etkileyen isimlerden biri olmuştur.

Yunus Emre'deki yukarıda verdiğimiz, "*hey dost diyü diyü*" şeklindeki ifade kalıbı, Karacaoğlan'da "*elif elif diye*" şeklini almıştır. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının zengin türlerinden biri olan elif-nâmelerde, "*elif*", Allah sembolüdür. Dolayısıyla, Karacaoğlan'ın şiirlerindeki elif de hem güzelin adıdır, hem de -özellikle ilk dörtlükte- Allah'tır. Zaten Elif'in

isim olarak kullanılması da, taşıdığı bu anlamdan dolayıdır. Elif-nâme yazan az sayıdaki Türkmen şairlerinden biri olan Mahtumkulu da, elifi Allah'ın timsali olarak kullanmıştır. Bu bakımdan Karacaoğlan ile Mahtumkulu arasındaki ortaklık, sâdece "*ortak ifâde kalıbı*"ndan ibaret kalmamakta anlam ve söyleniş tarzı bakımından da aynı çizgiyi ifade etmektedir. Karacaoğlan'ın söz konusu şiiri şu şekildedir:

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül abdal olmuş
Gezer Elif Elif diye
(…)
Karacaoğlan eğmelerin
Gönül sevmez değmelerin
İliklemiş düğmelerin
Gezer Elif Elif diye (Köprülü 2004: 325)

Karacaoğlan ile Türkmen şairler ve özellikle Mahtumkulu arasındaki ortaklık, beşerî aşk şiirlerindeki tasavvurlarda daha fazladır. Sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurları ve benzetmeler, neredeyse aynıdır. Karacaoğlan'ın doğup büyüdüğü, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Çukurova ve Toroslar ile Türkmenistan coğrafyası arasında çok az benzerlik olmasına rağmen, tabiattan alınan teşbih ögelerinin ortak oluşu dikkate değerdir. Bu ortaklığı metinler üzerinde gösterecek olursak Karacaoğlan'ın şu dörtlüğü örnek olarak alınabilir:

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Kokuya benzettim **gül**ler içinde
İnceciktir **bel**in, **hilal**dir kaşın
Selviye benzettim dallar içinde (Köprülü 2004: 299)

Aynı ifade tarzı Mahtumkulu'nun bir şiirinde şu şekilde görülmektedir. Her iki şairde de gül, ince bel, selvi (servi) mazmunları aynı şekilde kullanılmıştır:

Ey yarenler, yahşı yârin,
Koynu cennet, **gül**e benzer
Sözlese, dürler saçılır
Dilleri bülbüle benzer.
Köyen yok dünyada mence
Didâr görmek yok doyunca
Dişleri dür, ağzı gonca
Beli ince kıla benzer
Gözü nergiz, boyu şimşat
Kirpikleri misl-i polat
Peri peyker **servi** azât
Deste deste güle benzer (Biray 1992: 409-410)

Karacaoğlan'ın güzelleri "*elma yanaklı, kiraz dudaklı ve sedef dişli*"dir. Mahtumkulu'nun sevgilisi de "*dür (inci) dişli ve alma yanaklı*"dır. Her ikisi de, güzeli "*ince belli*", "*kalem*" veya "*hilal kaşlı*" olarak tasvir eder.

Mahtumkulu'nun "*diye diye*" redifli şiiri, Muhammes tarzında, yani beşer mısralık bendlerle yazılmış olmasına rağmen, bendlerin tamamı olmasa da, son iki mısrası musammattır. Şiir, bu yönüyle şekil özelliği bakımından oldukça orijinal bir muhammes örneği kabul edilebilir. Aynı zamanda, Yunus'un şiiri gibi on altılı hece vezniyle yazılmıştır. Söz konusu şiir şu şekildedir:

(…)
Bu dünyanın cefasından girihler düştü kaşıma,
Düşmanlarım kan yıglayır gözümden akan yaşıma,
Sırrımı izhâr eylesem âlemde bir yoldaşıma,
Felek yıglar göz yaşıma, ne sevda düştü başıma

Mecnûn bolup dağ başına çıkam Yûsuf diye diye.

(…)

Sorsa nizamı dünyada anşırır yahşı sözüden,

Tapmay küşâde bahtı ol tali ile yıldızıdan,

Görse vefâları mundag her kim durup öz özüden

Mahtumkulu dost yüzüden, durmaz yaş gözüden

Bülbül olup yar sözüden, okam Yusuf diye diye (Biray 1992: 321-322)

İki şiir arasındaki bir başka benzerlik de, kafiyeli kelimelerin fiilllerden oluşması ve istek kipinin kullanılmasıdır. Yunus'taki kafiyeli kelimeler "*gidem-kalam-ötem-geyem-yanam-toyam-talam*" şeklinde; Mahtumkulu'ndaki kelimelerse "*yakam-dökem-çekem-çıkam-sökem-bakam-yıkam-okam*" şeklindedir.

Yunus'ta ve Mahtumkulu'nda "*tut*" redifli şiirler de, büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. İki şiirde de "*tut-"; "farz et ki*" anlamındadır. Her iki şiir de, dünya varlığına aldanmak ve ölüm gerçeğini unutmaktan söz etmektedir. Yunus'un şiiri;

Sen bu cihân mülkini Kafdan Kafa dutdun dut

Ya bu âlem malını oynayuban utdun dut

(...)

Yüzyıllar hoşlığıla ömrün olursa Yûnus

Son ucı bir nefesdür geç andan da ötdün dut (Timurtaş 1989: 9-10)

şeklindedir.

Aynı konuyu işleyen Mahtumkulu'nun şiiri ise şöyledir:

Dünya görmey, tutkun kalsan bir künçte,

Bâd-ı pây dek yeryüzüne yeldim tut!

Çin-Maçında, Rumda, Hindde, Habeşte,

Bolan bolmuş hünerleri bildim tut!

(…)

Mahtumkulu, çeksen cefâ cebir, bil,

Hüdâya hoş gelir, şükür sabır bil,

Kılça cana kızıl teni garip bil,

Kızıl dilin sözler iken, öldüm tut! (Biray 1992: 284-285)

Yunus Emre'ye bir nevi "*nazire*" niteliğindeki bu şiirler, Mahtumkulu'nun şâirlik kudretini çok açık olarak aksettirmektedir. Çünkü, bilindiği gibi kudretli şâirlere "nazire" yazmak da kudretli şâirler tarafından "*tanzir*" edilmek de, büyük şâir olmanın ölçülerinden biridir.

Mahtumkulu'nun çok önemli bir özelliği de, divanının içeriğindeki millî ve mahallî ögelerle, Türkmen halkının, âdetâ bir ansiklopedisi olmasıdır. O, halkın bütün sıkıntılarını ve hâl çarelerini göstermiş, geçerliliğini günümüzde de devam ettiren fikirler üretmiştir. Temel sıkıntı, bağımsız bir devlet sahibi olamamaktan kaynaklanmaktadır. Zira bu asırda Türkmen tayfaları parçalanmış, birbirleriyle çatışır durumdadır. Mahdumkulu, bu duruma çok üzülmektedir. Bundan kurtulmanın tek yolu bir bayrak altında birleşmektir.

Türkmenler bağlasa bir yere beli

Kurutur Gulzum'u Deryâ-yı Nil'i

Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili

Bir devlete kulluk etsek beşimiz. (Biray 1992: 26)

Şairimiz sosyal sıkıntılara da ilgisiz değildir. Şiirlerinde sadece toplum değil, zaman zaman fert de ön plana çıkar. Ona göre fert her bakımdan güçlü olmalıdır. Güçlü olmak için de, mal sahibi olmak

gerekir. Mahdumkulu bunu şöyle ifade eder:

Muhammed ümmeti malsız bolmasın,
Malsız bolsa, doğan kardeş yâd bolur.
Kaçar ağan, inin, bolmaz hâtırın,
Güvenir düşmanın, dostun mât bolur. (Biray 1992: 380)

Zamane böyledir, göze ilmezler,
Her yiğidin kolda barı bolmasa.
Yüz tümenlik sözün şâya almazlar,
Her kişinin itibarı bolmasa. (Biray 1992: 381)

Güçlü olmak, yalnız mal sahibi olmakla da mümkün değildir. İnsanın kendisine zarar veren alışkanlıklardan uzak durması da şarttır. Mahtumkulu'nun müstakil olarak "*tütün içmek*" konusunu işleyen altı şiir yazmış olması, ferdin beden sağlığına verdiği önemi göstermektedir. "Çilim" şiirinde, tütünü "gâret-i cân" olarak nitelendirmesi, bu konudaki hassasiyetinin bir ifadesi olarak görülmelidir.

İlk örneklerini Ahmet Yesevi'de gördüğümüz câhil ve doğruluktan uzak din adamları eleştirisine Mahtumkulu da katılır. Zamaneden şikayet eden şair, özellikle din adamlarının konumlarına yakışmayan davranışlarından rahatsız olmaktadır. O, bu konuda;

Mollalar galat der aydan sözüme
Sıya alıp kara tartar yüzüme
Kılan kârı türtülüptür gözüme
Kur'an'a hâdisler yazıp başladı
Süthâr bolmuş âdemlerin yarısı
Yüreğinden çıkmaz boldu karası
Bu zamanda molla, müftü barısı
Zekat deyip, illeri gezip başladı (Biray 1992: 66-67)

diyerek çalışmadan halkın sırından geçinen molla ve müftüden şikayet eder.

Sonuç olarak Mahtumkulu, Türkmenlere has mahalli temaları ve söyleyiş tarzını bırakmadan, kısmen farklı nazım şekilleri içinde, Yunus'la başlayan tasavvuf ve ilahî aşk konusunu, Karacaoğlan'daki lirizm çizgisini takip ederek bütün Türkmen edebiyatının ışığı olmuştur. Hatta Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar bütün Türk dünyasında etkisi günümüze kadar devam etmiştir.[2]

NOTLAR

1 Türkmen Edebiyatının Tarihi. C. 1, Aşgabat: Ilım Neşriyatı, 1975, ss. 152-182, 439-479.

2 Uygurlar arasındaki 12 Mugamdan biri "Mahdumgulu Mugamı" adını taşımaktadır. Kadir Ekber. "Mahtumkulı Şeirliridin (Mahtumkulu Şiirlerinden)". Bulak, S. 3, Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1993, ss. 117-123.

KAYNAKLAR

Biray, Himmet (1992) *Mahtumkulu Divanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Ekber, Kadir. "Mahtumkulı Şeirliridin (Mahtumkulu Şiirlerinden)". Bulak, S. 3, Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1993.

Köprülü, Fuad (2004) *Saz Şairleri.* Ankara: Akçağ Yayını.

Timurtaş, F. Kadri (1989) *Yunus Emre Divanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Türkmen Edebiyatının Tarihi. C. 1, Aşgabat: Ilım Neşriyatı, 1975.